

Toplum Bilimleri

Altı Aylık Hakemli Bilimsel Dergi

Cilt: 4 Sayı: 7
Ocak - Haziran 2010
ISSN 1306-7877

Journal of Social Sciences

Semi-Annual Academic Journal

Vol: 4 Num: 7
January - June 2010
ISSN 1306-7877

Özcan GÜNGÖR

CEMEVİ KONUSUNA SOSYOLOJİK BAKIŞ DENEMESİ

abstract

A Study to the Subject of Cemevi from Sociological Perspective. To acknowledge a Cemevi as a legitimate house of worship is to recognize Alevis as a new religion with it. It is a well known fact that Alevis have traditionally been recognized as a mystical fold within Islam. The function of the mosque and Cemevi, their respective purpose, their goals and the crowds that attend them are quite distinct. On the other hand, to accept it as something that has risen out of no where, to treat it as though there is no social demand for them and consequently accepting that the easiest and most convenient solution to the problem is simply granting these institutes their recognition as “special houses of worship” but this will carry the matter over into a constitutional context where other mystic groups can and most likely will bring forth similar demands in the future. We have in this article introduced the Cemevi, traced its roots from a historical perspective and have described their basic function and afterwards have identified the different opinions on the matter and categorized them and have revisited the religious and historical texts with the hope that it will be of benefit to people so they can have a better understanding from a sociological point of view.

key words

Mosque, House of Gathering, Dervish Lodge, Exclusive House of Worship, Alevism-Bektash

Sanayi devriminin sona ermesi, kentleşmenin sosyolojik sınırlara gelip dayanması ve küreselleşmeyle beraber ulus devletin derin bir sarsıntı geçirmesi yeni kimlik ve aidiyet arayışlarını öne çıkardı. Her dinsel ve sosyal grup gibi Aleviler de bu zorlu süreci yaşamaktadırlar. Bu dönemde alevi aydınları ve çoğu kanaat önderi kendilerini tanımlarlarken ve kendilerine keşfedilmeye başlanmış kimlik arayışına girişirlerken “Sünnilik ve Sünnileri” ötekileştirip tarihteki yaşanmış kırgınlıkları da bu gruba yükleyerek bir “ötekileştirme” yapmaktadırlar. Bunun sonucu olarak da “ötekine” ait ne varsa bunun zıddı üretilmeye çalışılmaktadır. Bu şartlar altında insanların kendi şahsi anlam dünyalarını yarıştırmaları, konuları daha da karmaşık ve çözümlemesi zor alanlara götürmektedir.

Son zamanlarda gerek genel Türk toplumu gerekse de özelde Alevi vatandaşlar arasında en çok konuşulan konuların başında Cemevi'nin ibadethane kabul edilip edilemeyeceği, ibadethane olarak kabul edilmesi halinde Cami'nin alternatifi olup olmayacağı sorusu gelmektedir. Bu amacı gerçekleştirmek için örgütlü Aleviliğin son yıllarda bir çok adımlarını hep beraber görmekteyiz.¹Aslında cemevi sorununa ilişkin bakış ve önerilerde Aleviliğin İslam içi veya dışı olduğu düşüncesi ve iddiasının da cevabı aranmaktadır. (Selmanpakoğlu, 2009)

Konunun teolojik/dinî boyutu olduğu kadar hukuki, siyasi, sosyolojik, tarihi ve kültürel boyutları da önemli bir yer tutmaktadır. Dolayısıyla konuya sadece ihtiyaç-talep veya tarihteki dergah perspektifinden bakmak konunun tam anlamıyla anlaşılmasına sebep olabilir. Bunun yanında konunun aşırı siyasallaşmış olmasının yanında kompleks yapısı “Cemevi” konusunda yazılacak olanların sınırlandırılmasını ve dikkatli bir üslubu gerektirmektedir. Dolayısıyla bu makalada biz “Cemevi” konusunu ele alırken “teolojik” ve “tarihsel” verilerden beslenen “sosyolojik” bakış açısıyla sınırlandırmaya gayret göstereceğiz.

CEMEVİ TARİHİ VE FONKSİYONLARI

Cemevi kısaca bir kısım özel ibadet ve kültürel motifli tasavvufi merasimlerin icra edildiği sosyal bir kurumdur. Aslında Cemevlerinde icra edilen

¹ Bunlardan ikisi için bkz: İstanbul Ümraniye'deki Taşdelen Belediye Meclisi 6 Haziran'da Hacı Bektaş Derneği tarafından yapılan ibadethane başvurusunu kabul etti. Alınan kararla 2 bin metrekarelik alan beldenin imar planlarında, cemevi olarak gösterildi. (19.06.2009, Radikal Gazetesi) Bu karar Türkiye'de bir ilki teşkil etmektedir ayrıca bu yeni durumu kendi lehlerine çevirmek üzere Alevi dernek ve örgütleri cemevlerinin ibadethane olarak değerlendirilmesi için imza kampanyaları düzenlemiştir ve toplanan imzaları da başta Cumhurbaşkanlığı olmak üzere, Başbakanlık ve Avrupa Parlamentosuna göndermişlerdir. Bu kampanyaya katılımın hangi düzeyde olduğu net değildir, özellikle bazı illerinde bu kampanyaya destek verilmemiştir. Konu ve kampanyayla ilgili bir haber için bkz: (Evrensel, 2006)

merasimlere baktığımızda onun ne olduğuna dair fikir yürütme imkânımız olacaktır. Aleviliğin dinsel tecrübe ve gelenekleri ışığında değerlendirildiğinde Cemevlerinin en temel fonksiyonunun Ayin'i Cem'lerde ortaya çıktığını görmekteyiz.

Her tarikatta veya dinsel kaynaklı hareketlerde olduğu gibi, Alevilik-Bektaşiliğin kendine has ayin ve erkleri vardır, bunlara Tasavvufi ifadesiyle ayin-i cem denir. Ayin-i Cem, Farsça bir tamlamadır. Ancak Farsça bir kelime olan Ayin, “adet, görenek, kanun, töre ayin zamanda usul ve ibadet tarzı” anlamlarına gelir. Arapça bir kelime olan cem ise, “toplanmak, topluluk, toplantı, cemiyet” demektir. Ayin-i cem “toplantı töresi, cem adeti, cem töreni, bir araya gelme yolu” anlamına gelir. Bu ayinlerin, görgü cemi, Abdül Musa birlik cemi, Hızır cemi, aşure cemi, Sultan Nevruz cemi, kısa cem ve muhabbet cemi, ikrar verme cemi, musahip cemi, Kербela ayini, koldan kopan erkanı dardan indirme erkanı, baş okutma erkanı ve daha pek çok çeşidi vardır. Gerçekleştiriliş tarzlarına, katılanlarda aranan niteliklere, yapıliş zamanlarına göre birbirinden farklıdır.

Bir zikir töreni olarak cem âyini (Bakır, 2001: 111) ve âyin-i cem'in yapıldığı yer olan cemevi de, Aleviliğin dinî kimliğini tanımlama açısından çok önemli iki motiftir. Cem âyinine başlamadan önce abdest almak, tövbe etmek, yeni girenin ikrar verme zorunluluğu,² semahla birlikte Allah'ı zikretmek, belirli âdâb ve erkân içerisinde âyine katılmak gibi seremoniler; başta Mevlevilik olmak üzere birçoğu başka İslam tarikatlerinde de görülen mistik/tasavvufi unsurlardır. (Öztürk, 1992: 214-218) Aynı şekilde, dedelerin talipleri her yıl ziyaret ederek ikrar tazelemeleri ve 'dört kapı-kırk makam' şeklinde sembolize edilen ilkeler de birer tarikat erkânıdır. (Gürsoy-Kılıç, 2009: 86)

Tarihsel olarak klasik bir cemevi yapılanmasından söz etmek mümkün görünmese de bilhassa Bektaşilik için tekke ve zaviyelerin varlığı ve fonksiyonları bilinmektedir. Erken dönem bir gözlemcinin kaydettiği gibi; “Bizim ibadet ettiğimiz yer olarak cami gibi bir mekan yoktur. Özel olarak kişilerin evlerinde toplanır ve ibadet ederiz. Allah ibadet yerlerinden daha kutsaldır ve o bizim içimizde yaşar. Parayı ve emeği taşa, toprağa yatırmaktansa ihtiyaç içindeki insanlara göndermek daha iyidir” (Trowbridge, 1921: 261) İfadelerinin yanında yine başka bir gözlemcinin yorumuyla “köylerinde cami olsa da insanların buraya gitmeye pek gönüllü olmadıkları, bunun yanında bazı kimselerin evlerinde önlem alarak ayinlerini yaptıklarının” kaydedildiğini görmekteyiz. (White, 1908: 225-239)

² İkrar verme, bir tarikata giriş ritüeli olarak tövbe edip şeyhe bağlanmayı, tarikat âdâb ve erkânını kabullenmeyi sözle beyan ederek pirden/şeyhten el alma şeklinde gerçekleşir. Benzeri bir ritüel hemen her tarikat için geçerlidir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Elçi, 1998: 250, 251)

Tarihsel bağlamından farklı olarak Cemevlerinin bilhassa 80'li yıllardan sonra ihtilalin etkisi ve yükselen islamcı akımların talep ve hareketliliğiyle birlikte iyice arttığı ve o yıllardan sonra hızlı bir şekilde ortaya çıktıkları görülmektedir. Bu süreçle birlikte Cemevleri Aleviliğin hızlı bir şekilde ortaya çıkışının en önemli sembolüdür.(Vorhoff, 1998: 40-50) Bunun yanında zamanla özellikle örgütlü Aleviler için Cemevi açmak ve oralarda örgütlenmek bir kimlik kazanma ve kimliğini ifade etme anlamında görülmeye başlanmıştır. (Csordas, 2009: 131)

Özellikle bazı aşırı sol grupların bu mekanları kendi ideolojik kimlikleri için halkın tepkisine rağmen zaman zaman kullandıkları da görülmektedir. Toplumun büyük kesiminin öfkesinin bu kurumlara yönelmesinin en önemli sebebi ise hiç kuşkusuz, güvenlik güçleriyle yapılan silahlı çatışmalarda öldürülen teröristlerin (örgüt mensuplarının) cenazelerinin ısrarla Cemevleri'nden kaldırılmasıdır.(Özden, 2006)³ Özellikle bazı bölgelerdeki Cemevlerini, terör grupları eğitim sahası olarak ve bağlılarına da kimlik kazandırma mekanı olarak görmek ve değerlendirmek tutumu içerisindedirler. Yapılan bir araştırmada da Alevi kimliğinde meydana gelen kaymalardan Cemevlerinin de etkilendiğini düşünen Alevilerin, kimlik kaybına uğramış, amacından uzaklaştırılmış mekanları kabul etmedikleri görülmektedir. (Güngör, 2007: 231)

Burada dikkat çeken sorun şudur; Alevilik İslam dışı bir din veya inanç öğretisi olarak tanımlanmadığı sürece, Aleviliğe özgü bir ibadethane olan cemevi, Cami'ye alternatif olarak düşünülemez. Alevilik İslam içi bir algı, yorum ve yaşama biçimi olarak tanımlandığında, ibadethane olarak kabul edilen cemevini, camiye karşı konumlandırılması nasıl olacaktır? Cemevi ile ilgili tartışmanın üzerinde yoğunlaştığı temel sorun esasen bu noktadadır. Cemevini ayrı bir dinin mabedi olarak sunmak isteyen anlayış tarih, kültür, teolojik ve sosyolojik açıdan tamamen yanlış önkabullerle yola çıktığı için toplumsal tabanda yer edinebilmesi çok zor görünmektedir.

Özel ibadethane olarak kabul edilecek Cemevi, Aleviliğin İslam içi bir algı, yorum ve yaşama biçimi olarak tanımlanması durumunda da, Cami'ye alternatif olarak düşünülemez. Bunun nedenlerini şu şekilde sıralayabiliriz: "Her şeyden önce cemevi, bütün Müslümanlara değil sadece Alevilere özgü bir ibadethane, başka bir ifadeyle, mistik kurumsallıkla ilintili "özel" bir ibadethane durumundadır. Çünkü geleneksel Alevilikte, Muharrem cemi hariç, âyin-i cem'e/cem törenine musahip olmayanlar ve çocuklar katılamamaktadır.

Cemevi'nin cami'ye alternatif bir ibadethane olamayacağının en temel sebeplerinden birisi de, Cami'nin, ezan ve hilal gibi, İslam'ı temsil eden dinî bir sembol olmasıdır. Cami'nin İslam'ı temsil eden bir sembol olması, onun aynı

³ Bunun yanında teröristlerin cemevlerinden cenazelerinin kaldırılmasına karşı tepki veren bir çok Alevi derneğini de görmekteyiz.

zamanda “mabed” olmasıyla da yakından ilgilidir. Mabed ile ibadethane arasında belirgin önemli farklar vardır. Her dinin nasıl bir itikad sistemi, bir teolojisi varsa, bir de mabed’i vardır. Sinegog/havra Yahudiliğin, Kilise Hıristiyanlığın, Cami de İslam’ın mabedidir. Bu konu tartışılmayacak kadar açıktır.

Mabed/Cami, sıradan bir ibadethane olmanın ötesinde, aynı zamanda çok önemli dinî bir semboldür; cami, sadece ibadethane olmanın ötesinde, bütün olarak İslam’ı temsil etmesi, Allah’ın evi manasına gelmesi, kutsal ve ilahî olana işaret etmesi, Müslümanların birlik ve beraberliğini göstermesi gibi çok yönlü bir anlam zenginliğine sahiptir. (Gürsoy-Kılıç, 2009: 92) Dinî sembol, aynı zamanda, tarih-üstü kalan bir gerçekliğe gönderme yapar; insanın veya grubun tecrübi, algısal, manevi ve psikolojik yönlerine hitap eder. (Tokat, 2004: 20) Bu bağlamda değerlendirildiğinde mabed/cami, 1500 yıllık tarihsel İslam tecrübesine hitap eder, o tecrübeyi canlı tutar. Sayılan bu özelliklerine ilave olarak, kutsala gönderme yaptığı anda, kendisi de kutsalın gücüne iştirak eden, dolayısıyla kutsallaşan dinî sembol/cami, sosyolojik açıdan birleştirici ve bütünleştirici bir fonksiyon da görür.(Tokat, 2004: 165-167) Oysa ibadethane olarak tanımlanan cemevi, bu anlam zenginliklerine sahip değildir; o mistik bir tören olan âyin-i cem’in/cem töreninin icra edildiği bir mekan olmanın yanında bir kısım kültürel aktivitelerin yerine getirildiği anlam dünyasına işaret etmektedir. Bu yönüyle cemevi, tarihte tekke, dergah ve zaviyelerin geleneksel fonksiyonunu icra etmenin yanında bazı yönleriyle geliştirilmiş ve modern dönemde Aleviliğe özgü bir kurum durumunda değerlendirilebilir.

Cemlevlerinin statüsüyle ilgili konulara hangi açıdan bakılırsa bakılsın ortada yeni bir durumun varlığı kendisi göstermektedir. Yani Cemlevleri modern dönemde gördüğü hizmetler itibarıyla klasik manadaki tekke ve zaviyelere model olarak benzetmekle birlikte kendi tarihsel tecrübelerinden farklılaşmış modern kuruluşlardır. Bu konum biraz da “fiili durum”un zorunlu oluşundandır⁴, halen kanunlar açısından böyle yapılanma mümkün değildir, her ne kadar Cumhurbaşkanları, Başbakanlar Hacı Bektaş Veli’yi anma programlarına katılsalar da bu böyledir. Bu açıdan Çamuroğlu’nun ifade ettiği “Cami, bütün Müslümanların ibadethanesidir. Cemevi ise özel bir ibadet türünün yapıldığı bir mekândır. Alevi Müslümanlar, bazı özel ibadetlerini de cemevinde yaparlar.” Yaklaşımı sorunu çözümlenmede yardımcı olacak bir ifadedir.(Akkır, 2009: 40)

Alevilik araştırmaları ve tarihi göstermektedir ki İslam’ın hakim olmadığı hiç bir toprakta Alevilik de yoktur. Dolayısıyla Alevilik, müntesiplerinin de ifade ettiği gibi İslam’ın içinde hatta bazılarının ifadeleriyle “İslam’ın özü”dür. Her ne

⁴ 677 sayılı tekke ve zaviyelerin kaldırılmasıyla ilgili kanundan uzun bir zaman sonra Aleviler Bektaşî tekkelerini "Cemevi" adı altında organize etmeye başlamışlardır. Bu durum fiili bir zorunluluk olarak ortaya çıkmıştır denebilir.

kadar Alevilerin kendilerini İslam'ın içinde gördüklerini her fırsatta ifade ettikleri ve bunun da hemen hemen bütün araştırmalarda ortaya çıktığını görsek de (Csordas, 2009: 132) Cemevini bir azınlık sorunu ve Alevileri de bir azınlık gibi görme tutumu Batı aleminde yaygın bir yanlış olarak varlığını devam ettirmektedir.⁵

Konuyu cemevlerinin fonksiyonları açısından ele alacak olursak

- Cem evleri ibadet, edeb ve erkân yeridir.
- Cem evleri sorgu, sual ve karar yeri ve dar meydanıdır.
- Semah yeri ve kırklar meydanıdır.
- İkrar yeri olarak er, bacı meydanıdır.
- Müsahibliğin kabul ve onay yeri olarak birlik meydanıdır.
- Ortak kararların alındığı meclis yeridir.
- Pirin isteklerini tebliğ ettiği yerdir.
- Tasavvuf eğitiminin yapıldığı eğitim yeridir.
- Hakk'a ve Halka sığınma yeridir.
- Ölmezden evvel ölmenin yeridir.
- Yeniden doğum yeridir.
- Mevki ve makam ayrılığı olmayan eşitlik meydanıdır.
- Herkesin lokmaları ile katıldığı paylaşım yeridir.
- Kamil insanların İrfan meclisidir.
- "Dört kitap ve kırk makamın anlamı Elif'tedir" diyenler için insanlık mekânıdır.
- Gerçekler meydanıdır. Bu meydanda da yalnızca "gerçeğe Hû" denir.

İfade edilen bu fonksiyonların tamamı İslam ahlakı ve öğretisi içinde "kamil insan" olma sıfatının kazanılması için gerekli yol ve yöntemleri işaret eder. Ancak bu yol ve yöntemler sadece bağlılarını ilgilendirmektedir. Genel İslam dini anlayışı içerisinde cemevlerinin fonksiyonu olarak ifade edilen bu usüller aslında tasavvuf eğitimi olarak ifade edilmektedir.

Diğer taraftan bir kısım insanların cemevlerine girmesinde yasaktır:

- Nefsi için eşini boşayanlar,
- Dedikodu edenler,
- Yalancı şahitlik yapanlar,
- Adam öldürenler, can incitenler,
- Haram kazanç sağlayıp kul hakkı yiyenler,
- Eline, diline, beline sahip olmayanlar,
- Komşu hakkı, ata hakkı bilmeyenler,
- Verdiği ikrardan dönenler (Cem Vakfı, 2009)

⁵ Konuyla ilgili bir çarpıtma örneği olması açısından Prof. Dr. Sönmez Kutlu'nun verdiği bir röportajın daha sonar kendi ifadelerinin dışında değerlendirilmesi ve anayapının değiştirilmesinin bir örneği için bkz. (Kutlu, 2007)

Görüldüğü üzere müslüman toplumunda bu tür insanların varlığı da bilinmektedir, bir tasavvufi eğitim ve caydırıcılık için cemevlerinin bu insanlara kapalı tutulması anlaşılabilir sebeplere dayansa da bu hataların içinde olan insanları genel ibadethanelerden (mabedlerden) uzak tutulması düşüncesi evrensel din anlayışına uygun görünmemektedir.

CEMEVİ SORUNUNA YAKLAŞIMLAR

Cem ayinlerinin yapıldığı mekanlar için, geçmişte “Cem Evi” şeklinde tek bir kavramlaştırma da söz konusu değildir. Bazen bu ayinlerin yapıldığı yerler, halk meydanı, meydan odası, meydan evi, mihman evi, kırklar evi, erenler meydanı, kırklar meydanı, ibadet meydanı, niyaz meclisi ve benzeri adlarla bilinmektedir. Şehir Bektaşilerinde ve yerleşik hayata geçen Kızılbaş Alevilerin yaşadıkları bazı yerleşim merkezlerinde, bu ayinler dergah, tekke ve zaviyelerde yapılırdı. Tekkesi, zaviyesi ve dergahı olmayan köylerde, bu ayin ve erkanlar için özel mekanlar olmadığı gibi, belirli gün ve gecelerde periyodik olarak da yapılmıyordu. Ayrıca yapılan cemlere, her yaştan insan katılamıyordu. Özellikle çocuklar, belli ayinlere katılabiliyordu. Alevi-Bektaşiliğin tarihinde, on iki hizmetin verildiği cemle şehirde dergahta köyde ise kış aylarında muhiplerden birisinin evinde yapılırdı.

Tarikat niyazının (Ayin-i Cem) yapıldığı mekanlar olarak işlev gören, ancak bugün farklı şekilde algılanan ve Alevilerce ibadethane olarak kabul edilmeye başlanan Cem evlerinin dini, hukuki ve sosyolojik statüsü henüz netleşmiş değildir. Başlangıçta Cem evleri, hukuki açıdan bir ibadethane olarak değil, vakıf demek ve kültür merkezi adı altında faaliyet göstermekteydi. Ancak bugün Bektaşiliğe ait tarikat niyazlarının gerçekleştirildiği genel ibadet mekanları olarak görülme istenmektedir.

Cemevlerinin, geleneksel Alevilik de yeri olmaması sebebiyle, modern zamanlardaki konumunu da görmezden gelmek bilimsel bir tavır olmayacaktır. Modern zamanın getirdiği değişim ve ihtiyaçlar eski dergahlara nazaran daha fonksiyonel bir yapı olarak Cemevlerini toplumun karşısına çıkarmıştır.

Burada sorun olarak karşımıza çıkan taraf Cemevlerinin Camiye alternatif ya da dengi bir kurum olarak sunulması isteğidir. Esasen bütün Müslümanların ibâdet mahalli İslam'ın başından itibaren Câmî'dir. İslam tarihinde farklı itikadi ve fihhi mezhepler ve tasavvufi hareketler ortaya çıkmıştır ancak Şia da dahil hiç bir yeni oluşum yeni bir “mabed” kurma iddiasında olmamışlardır. (Üzüm, 1997: 37; Arslanoğlu, 2006; Yıldız, 2003: 199)

Cemevi ile ilgili tartışmaların sağlıklı ve objektif bir şekilde değerlendirilebilmesi için öncelikle “ibadet”, “ibadethane” ve “mabed” kelimelerinin kısa bir kavram analizine ihtiyaç bulunmaktadır.

İbadet, Allah'a gönülden, isteyerek yönelmek, tapmak ve boyun eğmek gibi anlamlara gelmektedir. İnsanın yaratılışındaki din duygusunun varlığı gibi,

ibadet etme, yüce ve kutsala tapınma da insanın doğuştan getirdiği özellikleridir, dolayısıyla ibadet, insan için doğal ve var oluşsal bir ihtiyaç durumundadır. Her bir dinin kendine has bu ihtiyaca verdiği cevapları vardır. Bu ibadet şekilleri, dinin ritüelini, yani ibadet ve âyin merasimlerini oluşturur. Dinde, namaz ve oruç gibi, yerine getirme şekli ayrıntıları ile belirlenmiş ibadetler olduğu gibi şekil, biçim ve zamanı belirlenmemiş ibadetler de vardır. Bu bağlamda Alevi erkanı içerisinde tanımlanan cem ayinleri ibadet bilinci ve zevki ile yapıldığında icra edenlere has özel bir ibadettir. Ancak unutulmamalıdır ki, herhangi bir fiili ibadet haline getiren unsur, o fiilin formu/şekli değil yerine getiriliş niyetidir. Dolayısıyla ibadet bilinci ve niyeti ile yapılan her fiil gibi aynı bilinç ve niyetle yapılan cem töreninin de “ibadet” olarak değerlendirilmemesi ve bu ibadetin yapıldığı yeri de bu manada “ibadethane” olarak kabul edilmesi için dinî herhangi bir sebep bulunmamaktadır. (Gürsoy-Kılıç, 2009: 91)

Diğer bir ifadeyle ibadet ile ilgili bu değerlendirmenin ışığında cem töreni'nin icra edildiği mekan olan cemevi de “ibadethane” olmaktadır. Cemevi'nin ibadethane olarak kabulünün tartışma konusu edilmesinin hukukî gerekçeleri ile, dinî ve teolojik gerekçeleri birbirinden farklıdır. “ibadethane” olarak kabul edilmesi durumunda cemevi'nin cami'ye alternatif olacağı düşüncesi, konu ile ilgili tartışmaların en temel dinî gerekçesi durumundadır. Bu durumda cevabı aranması gereken temel soru, “ibadethane” olarak kabulünün cemevi'ni cami'ye gerçekten alternatif bir konuma getirip, getirmeyeceği sorusu olmaktadır.

Bunun yanında her dinin emirleri içerisinde ayrıntıları dinin asıl kaynakları tarafından ayrıntılarıyla belirlenen ibadetlerin yerine getirilmesi için de herkes için “ibadethane” gereklidir. Bu ibadethanenin herkesce kabul edilen formların icra edildiği yer olması onun kabulü ve yaygınlığını gösterir. Bir yerin ibadet edilen yer olması anlamında “özel ibadethane” olmasıyla bütün inananlarının kabul ettiği “ibadethane” olması arasında dini, hukuki ve sosyolojik farklılıklar mevcuttur.

Aleviliğin temel ilkesi olarak kelime-i şehadet hiç bir şüpheye mahal bırakmayacak şekilde kabul edilmekle birlikte bazı genel ibadetler konusunda Alevilerin gevşek bir yapılarının olduğunu kaydedilmekte olup, namaz ibadeti de bunlardan biri olarak ifade edilmektedir. (Vesterlund-Svanberg, 1999: 138)

Aslında bu sorunun temelinde dinin formel bir emir olarak müslümanlardan istediği “namaz” ibadetinin kabulü ve yerine getirilişiyle alakalı olduğundan Alevilerin namazla ilgili tutumlarının da gözönünde bulundurulması gerekmektedir. Eğer iddia edildiği gibi Aleviler açısından namaz sadece içten ve şekilsiz yapılan bir dua veya yakarışsa bunun belirli bir azınlık tarafından değil genel Alevilik anlayışı içerisindeki insanlar arasında da bilimsel olarak doğrulanması gerekmektedir. Aksine Alevî/Bektâsîlerde namaz ibadeti temel referans kitaplarında anılmakla beraber,(Bozkurt, 2006: 125; Özcan, 2007: 70-75) farklı yorumlara açık yanların da olduğu görülmektedir. Dolayısıyla

Alevîlerde namaz ibâdetinin farziyyetine inanılmakla birlikte bunu degisik yorumlayanlar da mevcuttur.(Zelyut, 1991: 67; Bozkurt, 2000: 154; Arslanoğlu, 2006a) Yine namaz ibadetinin dinin bir emri olduğuna dair sosyolojik tutum da yapılan alan araştırmalarında bir hayli yüksek görülmektedir.(Uçar, 2004: 158; Güngör, 2007: 277)

Hacı Bektâş Velî Makalat'ta şeriatın makamlarını belirtirken üçüncü makam içinde namaz kılmayı zikretmektedir, (Güzel, 2002: 82, 277) bununla uyumlu olarak Bursa'da bulunan Bektâşî dergahlarından olan Ramazan Baba Dergahı'nın Vakfiyesinde, "Yapılması gerekli işler arasında "Dergah'ın dervişlerinin beş vakit namaz kılması" zikredilmiş" (Kara, 1993: 69) olması enteresan bir bulgudur.

Bir kısım aşırı sol grupları istisna tutarsak, Cemevi'nin günümüzde "ibadethane" olarak tanınması üzerinde bu kadar ısrar edilmesinin arka planındaki sebeplerden biri de, dinî olmaktan ziyade, mevcut hukukî sorunlar olabilir. Tekke ve zaviyelerin kapatılmasıyla başlayan süreçte Aleviler ayinlerini ancak bu kurumlar içerisinde çoğu zaman gizlice icra etmişlerdir. Bu esnada da zaman zaman baskı ve korkularla karşı karşıya kalmışlardır. Günümüzde geleneksel manada bir tekke ve zaviye izni alma mümkün görünmediğinden, Aleviler de kültürel veya kimliksel talepler şeklinde cemevi formatını yasallaştırmak istiyor olabilirler.

Diğer taraftan gözönünde tutulması gerekir ki sosyal ve siyasal etkili istemler ve baskılar ile dile getirilen Alevilikle ilgili kamusal beklentilerin, Alevilik kadar yerleşik geleneklere ve örgütlenme biçimine sahip diğer tarikatlar açısından da benzer talep ve hak arayışlarını beraberinde getireceği; bu durumun ise, kurucu iradenin temel yapı taşlarından birisinin ortadan kalkmasına yol açacağı ayrı bir sorun olarak ortada durmaktadır.(Kutlu, 2001: 21-40) Öte yandan Cemevlerine yasal olarak ibadethane özelliği verilmesinin türk milliyetçiliğinin engellediği bir durum olarak göstermeye çalışmak yanlış bir tutumu ortaya çıkarmaktadır.(Kieser, H. L., 2006: 80)

Cemevlerinin ibadethane olarak kabul edilmesi ve dedelere maaş bağlanması isteğinin altında yatan belirgin faktörlerden birisi de, geleneğin en önemli figürlerinden birisi olan dedelik kurumunun geleneksel misyon ve fonksiyonlarının devamını sağlamak olabilir. (Kutlu, 2001: 21-40) Modern Alevilik içerisinde Dedelerin konumu ve bilgilerinin daima sorgulama sebebi olarak görülmesinin temelinde Dedelerin yeterli eğitim ve ekonomik imkanlarından yararlanamaması olarak ifade edilebilir.⁶

⁶ Günümüzde bu kurumun çok az yerler istisna pek bir fonksiyonelliğinin kalmamış olduğu ifade edilmektedir. Genel olarak bu durumun hızlı degisim ve dönüşüme ayak uyduramamaktan kaynaklandığı ve yeni neslin tenkit edici tutumlarının menkıbeye ve sözlü geleneğe dayanan bu kişilerin liderliğini sorgular duruma getirdiği düşünülmektedir. (Er, 2000: 29; Uçar, 2004: 46) Öte yandan bu sözlü geleneği Kabul

Sosyolojik anlama açısından Cemevlerine bakışı temelde şu dört kategoride tanımlayabiliriz:

- a) Genel İslam Merkezli anlayış (Dergah anlayışı içerisinde),
- b) Türk Kültürü merkezli anlayış, c) Yeni bir mabed mekanı merkezli anlayış,
- d) Geleneksel formu içerisinde ancak tam bir dergah da olmayan bazı sosyal faaliyetlerin icra edildiği yer anlayışı olarak bakış:

a) İslam merkezli bakış, Cemevlerini İslam mabedinden ayrı düşünmek yerine Caminin fonksiyonlarında, bilhassa Emevi döneminden kalma yanlış uygulamalarla eksiklik meydana çıktığını dile getirmekle birlikte, cemevlerinin camilere alternatif olamayacağını ve İslam'ın Kur'an'ın ve Peygamber ailesinin görüşleri çerçevesinde yaşanması gerektiğini savunmakta oldukları görülmektedir. Cemevlerinin statüsü konusunda bu kesimin çoğu kez yok sayıldığı da görülmektedir. Öyleki Anadolu'da bazı bölgelerde cami ve cemevi aynı kompleks içinde birlikte görev icra etmektedirler. Elbette aşırı Marksist bakış açısına sahip olanlar bu görüşe inananları Alevilik anlayışını yozlaştırma ve sünileştirme eğilimi taşıdıklarını düşünüp eleştirmektedirler. Bu yaklaşımın temel noktası; cemevleri "ibadethane" kabul edildiğinde Aleviliği İslam inancı içerisinde gören, namazın ve cumanın farziyyetini kabul eden Alevilerin ayrı bir "din"denmiş gibi sunulması ciddi sorunları da beraberinde getireceği şeklindedir. (Radikal, 2005; Yenişafak, 2008) Genel Sünni diye adlandırılan kesimin de cemevi sorununa bakışta bu yönde eğilimleri oldukları düşünülmektedir.

b) Türk kültürü merkezli bakış, Cemevlerinde icra edilen bir kısım merasimlerin eski Türk boylarında da görüldüğü dolayısıyla bu mekanların kendine has bir yapısının olduğu dergah ve tekke gibi sonradan ortaya çıkan yapılardan farklılık arzettiğini düşünenleri de görmekteyiz. Alevilikte yol dilinin Türkçe olması ve merasimlerde de okunan nefeslerde Türkçenin kullanılması bu anlayışı çıkarmıştır denebilir.⁷ Buna ilaveten Ali Rıza Selmanpakoğlu, Aleviliğin farklı bir din gibi sunulmasının Türkiye'nin bütünlüğüne zarar verdiğini ifade etmekle birlikte Avrupa Birliği'nin ilerleme raporunda Alevilerin azınlık olarak

etmeyen yeni nesil, yazılı bir gelenek oluşturma gayreti içine girmiş olsalar da ortaya çıkan yeni kimlik unsurlarının asli Alevilikten uzak olduğu söylenebilir. (Yavuz, 1999: 71-75; Bozkurt, 2000: 90)

⁷ Karacaahmet Sultan Derneği 2005 yılında Dedeler ve Babalar Kurultayı düzenlemiş ve burada kabul edilen ilkelerden biri de Alevilik tanımındaki tasavvufi vurgudur "Alevilik, İslamdır Hakk-Muhammed-Ali yolunun Kırklar Meclisinde olgunlaştığı ve Oniki İmamlarla devam eden; İmam Cafer-i Sadık'ın akıl ölçüsünü rehber olarak alan, Horasan erenlerinin himmetleriyle Anadolu'ya gelen Hazret-i Pîr'le ve ulu ozanlarımızın nefesleriyle hayat bulan inancın adıdır. **Alevilik** inancı, hayatın amacını insanın ham ervahlıktan çıkarak insan-ı kâmil olup özüne dönmek olarak tanımlar. Bunun için de; Mürşid, Pîr ve Rehber huzurunda ikrar verilerek Dört Kapı Kırk Makam aşamasından geçilir. İnancımızın uygulandığı mekân cemevidir. (Şener, 2005)

gösterilmesini de 'Türkiye üzerinde oynanan yeni bir oyun' olarak nitelendirirken, cemevlerinin de ibadet yeri değil 'kültür merkezi' olduğunu düşündüğünü ifade ederek, cemevlerinin daha ziyade kültürel yönüne dikkat çekmektedir. (Selmanpakoğlu, 2005)

c) Cemevlerini yeni bir mabed türü olarak görme merkezli bakış, Aleviliğin yeni bir din olduğu ve bu yeni dinin de kendine ait bir mabedi olması gerektiği düşüncesini taşımaktadırlar. Bu mekanları karma bir inanç sisteminin ritüellerinin icra edildiği ve bu ritüellerin de Hz. Ali, Ehli Beyt ve İslam'dan olduğu kadar Zerdüştlük, Mazdek/Mani dinlerinden ve Budizmden etkilenmiş başlı başına bir inanç şeklinde olduğu açısından nitelemektedirler.⁸

Bu anlayışın bir sonucu olarak genellikle Batılılar tarafından hazırlanan din özgürlüğü raporlarında Aleviliğin cemevi problemi diğer dinlerin ibadethaneleriyle ilgili sorunlarıyla birlikte ele alınmaktadır. Bunun yanında Cemevlerinin Türk hükümetince "ibadethane" olarak kabul edilmemesi ısrarla bir sorun olarak görülmektedir. (Oehring, O-Ceyhan, G., 2009) Cemevlerini ayrı bir dinin ibadet merkezi görüp kendilerini de müslüman olmayan Alevi olarak tanımlayanlar bu görüşün savunucusudurlar.(Düzel, 2005)

Kılıç'ın da dikkat çektiği üzere Cemevlerini ayrı bir ibadethane şeklinde tanıtmaya çabası içinde olan kimselerin yeni bir din ihdas etme düşüncelerinin yanında, Diyanet ve Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersleri söz konusu olduğunda, sanki İslam içi bir inanç grubuymuş gibi hareket etmeleri bir paradoksu gözler önüne sermektedir. Bu da sorunu çözümsüzlüğe götüren önemli bir faktördür.(Kılıç, 2000: 35)

d) Cemevlerini geleneksel formu içerisinde değerlendiren bakış, bu mekanların varlığının gerekli olduğunu düşünen ama yeni bir anlayışla değil klasik anlayışıyla bu ihtiyacı ifade eden insanlar da bulunmaktadır. İdeolojik bakışlardan uzak Anadolu Alevileri bu kapsamda değerlendirilebilir. Bu toplulukların da Cemevlerine ve Dedelere yardım edilmesi isteği olduğu bildirilmelidir. (Güngör, 2007: 2004)

SONUÇ YERİNE: MUHTEMEL ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Bir dinin mabediyle o dine dair mistik, ilmi, kültürel ve benzeri faaliyetlerin gerçekleştirildiği mekanları birbirinden ayırmak gerekir. Daha çok tasavvuf erbabının icra ettiği bir erkan yeri olan Cemevlerinin genel bir "mabed" olarak ibadethane olarak Kabul edilmesi dini metinler, ondört asırlık dini tecrübe, bunlar çerçevesinde oluşan ortak Müslüman akli ve bilimsel bilgi açısından uygun düşmediği söylenebilir.

⁸ Bu iki yazar ve başkaca kimseler de Aleviliği ayrı bir din olarak görmekte, daha ziyade bir karma inanç olduğu düşüncesinin sonucu Aleviliği yeni bir din gibi sunma düşüncesini ortaya çıkarmaktadır. Bkz. (Şelva, 1994: 8; Xemgin, 1995; Gürsoy-Kılıç, 2009: 83)

Bunun yanında bu ve benzeri mekanların yasal sistem içinde sosyal, ekonomik ve kültürel olarak çeşitli yollarla desteklenmesinin yerinde ve gerekli olduğu dile getirilmelidir. Haddi zatında yeni bir durum olarak “Cemevi” toplumun önünde durmaktadır, ortak akıl bu konuda sağduyu ve açık yüreklilikle gündeme getirilip, çözüme gidilmelidir.

Bilindiği üzere Türkiye’de camilerin yapımı işlemini yerel derneklerin yaptığı gözönüne alınırsa, devletin cami yapımına bir katkısının olmadığı açıktır. Aleviler de cemevlerini kendileri açar ve bunu da bütün halka ilan edebilirler, ancak Aleviliğin yapısı gereği bu kapılar zaten herkes için açık olmayacaktır. Cemevleri de tıpkı Camiler gibi ihtiyaç duyulan yerlerde dernekleşme yoluyla oluşmaktadır. Dernekler yoluyla kurumsallaşan Cemevlerinde görev yapacak gönül eğitimi ve din eğitimi almış kimselere de uygun yollarla destek verilmelidir.

Alevilerin hemen hemen bütün konulardaki isteklerine bazı istisnalar olmakla birlikte, özellikle ateizmi veya Marksist-Leninist düşünceyi benimsemiş kişilerin tercümanlık yapmaları toplumun genelinde bu isteklerin Aleviler için değil de kendi ideolojik yapılanmaları için yapıldığı izlenimini doğurmaktadır. Bu konuda sağduyulu Alevi önderlerin insiyatif almaları teşvik edilmelidir.

Göründüğü kadarıyla Alevi-Bektaşiler, son zamanlarda Cemevlerini fiili olarak özel ibadethane olarak benimsemiş durumdadırlar. Ancak genel kanaat Cemevlerinin camiye alternatif olmadığı şeklindedir. Hatta bazı yerlerde alt katı Cemevi olan üst katı Cami olan veya ikisi yan yana bulunan yerler de vardır. Bu iki ayrı kimlik kurumu birbiriyle çatışma zorunda değillerdir, kimlik içiçe geçmiş bir yapıyı da taşımaktadır. Müslümanlık ve onun mabedi üst kimliği, Alevilik-Bektaşilik ve cemevleri de alt kimlik unsuru olarak görülebilir. Bunlar birbirinin zıddı değil, otantik Alevilikte olduğu gibi tamamlayıcı kurumlardır.

İslâm içinde kalmak isteyen Alevîlerin, cemevlerine mabed statüsü tanınmasını istemeleri konunun hukuki ve sosyal zorluklarından kaynaklandığı anlamına gelebilir. Çünkü Kur'an, bütün Müslümanlara ayrı ve karşıt cemaatler oluşturmadan bir arada aynı mescidlerde, camilerde ibadet etmelerini emretmekte (Bakara Sûresi/2:43) ve farklılık, karşıtlık üzere herhangi bir ibadethane yapılmasına asla izin vermemektedir. (Tevbe Sûresi/9:107) Bu bakımdan, cemevlerine “mabed” statüsü isteme, İslâm'ın dışında olmayı ima eder. Cemevlerine ancak “özel ibadethane” statüsü verilebilir ki bu düzenleme de yeni anayasa değişikliğini gerektirmektedir.

Tarih itibarıyla bir benzetme yapacak olursak, cemevleri, Mescid ve Camiye alternatif bir genel ibadethane değil Bektaşiliğin erkan ve niyazlarının icra edildiği mekan, kültür evleri veya dergahlara benzemektedir. Çünkü Alevi-Bektaşî büyükleri ve Horasan Erenleri olarak bilinen Hacı Bektaş Veli, Koyun Baba, Abdal Musa, Türabi Baba, Hasan Dede, Geyikli Baba, Karaca Ahmet, Şahkulu Sultan, Sara Saltık ve Gülbaba'nın türbe ve tekkelerinin hemen

yanıbaşında günümüze kadar ulaşan camiler ve bazı Alevi köylerindeki tarihi camiler, Alevi-Bektaşî ve Sünnisiyle bütün Müslümanların ortak genel mabedinin mescid/cami olduğu konusunda bir tartışmanın olmadığı gösterir.

Mescid ve Camii mezhepler ortaya çıkmadan önce var olduğundan Sünnilere veya Alevilere has bir ibadethane olmayıp mezhepler üstü genel bir ibadethanedir. Dolayısıyla Cem evlerine, bir kısmında olduğu gibi mescid konulduğu takdirde veya camilere cemevi eklendiğinde ikisi birbirinin alternatifi olmaktan çıkacaktır. Ama Cem evlerini Camiye alternatif olarak sunacak her iddia ve formülün Aleviliği müstakil bir dine dönüştürenlerin işini kolaylaştıracağı açıktır. Cem evlerinin bu kurumların dört kapı, kırk makam anlayışına uygun olarak kurumsallaşması bu kurumun dini ve hukuki açıdan konumunun netleştirilmesine yardımcı olacaktır.

KAYNAKÇA

- Akkır, R., (2009) "Reha Çamuroğlu ile Röportaj", DEM, Y.2, S.6., http://www.degerlereditimi.org/dem_dergi/?sayfa=roportaj&s=1
- Arslanoglu, İ., (2006): "Çubuk Yöresi Alevî Ocakları ve Kurucuları", <http://w3.gazi.edu.tr/web/iarslan/cubukAleviOcaklari.pdf>
-(2006a): "Dede Ahmet Kuzukıran ile Söyleşi", 2006 <http://w3.gazi.edu.tr/~iarslan/dedeahmet.pdf> [09.04.2007]
- Bakır, M. R., (2001): Tasavvufi Bir Kavram Olarak Cem ve Bektaşîlik'teki Yorumu, (Basılmamış Y.L. Tezi), Ankara
- Bozkurt, F., (2000): *Çağdaşlaşma Sürecinde Alevîlik*, İstanbul
- Bozkurt, V., (2006): *Değişen Dünyada Sosyoloji*, Bursa
- Cemvakfi, (2009): "Cem ve Cemevleri", <http://www.cemvakfi.org/blddetay.asp?ID=120>
- Csordas, T. J., (2009): *Transnational Transcendence: Essays on Religion and Globalization*, U.of California Publ., Los Angeles
- Düzel, N., (2005): "Alevîlik İslam'ın İçinde Değil", Kazın Genç'le söyleşi, <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=16646310.01.2005>
- Elçi, A. Ç., (1998): *Alevi-Bektaşî Törenleri ve Semahlar*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 1998
- Er, P., (2000): "Anadolu Alevîliği'nde Dedelik Kurumu, İşlevleri, ve Güncel Konumu", Yol Dergisi, S.5, Mayıs-Haziran, Ankara
- Evrensel, (2006): "Cemevi İçin İmza Kampanyası", <http://www.evrensel.net/04/12/06/toplum.html#2>
- Güngör, Ö., (2007), *Araftaki Kimlik: Alevîlik-Bektaşîlik*, Akasya Yay., Ankara
- Gürsoy, Ş., -Kılıç, R., (2009): *Türkiye Alevîliği Sosyo-Kültürel Yapı Çözümlemesi*, Nobel Yayın, Ankara
- Güzel, A., (2002): *Hacı Bektaş Veli Ve Makalat*, Ankara
- Kara, M., (1993): *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, Bursa
- Kılıç, R., (2000): "Türkiye'de Alevîlik ve Bektaşîliğin Güncel Meseleleri Hakkında", Türk Yurdu, c. XXV, sayı 210, Ankara
- Kieser, H. L, (2006): *Turkey Beyond Nationalism Towards Post-Nationalist Identities*, Edit. By Hans-Lukas, Kieser, Tauris Co., Ltd, New York
- Kutlu, S., (2001): "Alevîlik-Bektaşîliğin Diyanette Temsili Problemi", İslâmîyât Dergisi, C., 4, Sayı:1

- (2007):<http://www.sonmezcutlu.com/?&Bid=206158>;http://washingtontimes.com/world/20070109-111943773r_page2.htm 10 OCAK 2007
- Oehring, O-Ceyhan, G., (2009): *TURKEY: Religious freedom survey*, ("Forum 18 News Service," November 27, 2009), <http://wwwn.org/articles/32019/>
- Özcan, H., (2007): *Alevi/Bektaşî İnançına Bakışlar*, Fatih Üni. Yay., İstanbul
- Özden, S., (2006), "*Canlı Bomba Cemevinden Kaldırıldı*" <http://www.semavat.com/haber-arsivi/64653-canli-bomba-cemevinden-kaldirildi.html>
- Öztürk, Y. N., (1992), *Tarih Boyunca Bektaşîlik*, İstanbul
- Radikal, (2005): <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=161667>, 17 Ağustos 2005
- Selmanpakoğlu, A. R., "Cemevleri Kültür Merkezidir" (2005): Zaman, 17.08.2005
- Selmanpakoğlu, C., (2009): "The Arguments on the Representation of Cem Worship of Places", http://www.cerenselmanpakoglu.com/yazilar/The_Arguments_on_the_Representati_on_of_Cem_Houses_as_Worship_Places.pdf
- Şelva, D., (1994): "*Alevîlik*", Pir Dergisi, Y.1., S.1
- Şener, C., (2005): "Dedeler ve Babalar Kurultayı Yapıldı", 11.04.2005, <http://www.karacaahmet.com/Content.ASPX/3/33396/cemal-%C5%9Fener--karacaahmet-ulu-veli-ak%C4%B1lan%C4%B1r-gelen-deli>
- Tokat, L., (2004): *Dinde Sembolizm*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları,
- Trowbridge, S. V. R, (1921): "*The Alevism*", The Moslem World, Vol.11, 1921, by Hartford Seminary Foundation, Cairo-Egypt
- Uçar, R., (2004): Günümüzde Alevîlik-Bektaşîlik Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma (Abdal Musa Tekkesi Örneği), (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara
- Üzüm, İ., (1997): *Günümüz Alevîliği*, İstanbul, 1997
- Vesterlund, D.,-Svanberg, I., (1999): *Islam Outside The Arab World*, St.Martins Pres., NY
- Vorhoff, K., (1998): "Academic and Journalistic Publications on the Alevi and Bektashi of Turkey," in Tord Olson, Elizabeth Özdalga and Catharina Raudvere (eds.), *Alevi Identity: Cultural, Religious and Social Perspectives* (İstanbul: Swedish Research Institute in İstanbul)
- White, G. E., (1908): "*The Shia Turks*", Journal Of Transactions of the Victoria Institute, Wol. XL., London
- Yıldız, H., (2003): *Amasya Yöresi Alevîleri*, (Basılmamış Doktora Tezi), Samsun
- Xemgin, E., (1995): *Alevîliğin Kökenindeki Mazda İnanıcı ve Zerdüşî Öğretisi*, İstanbul
- Yavuz, H., (1999): "*Alevîlerin Türkiye'deki Medya Kimlikleri: "Ortaya Çıkış"ın Serüveni*", Tarihi ve Kültürel Boyutlarıyla Türkiye'de Alevîler, Bektaşîler ve Nusayriler, İstanbul, İstanbul, 1999
- Yenişafak, (2008): <http://yenisafak.com.tr/Gundem/Default.aspx?t=12.12.2008&i=155578> , 12 Aralık 2008
- Zelyut, R., (1991): *Öz Kaynaklarına Göre Alevîlik*, İstanbul,